

ԱԹԵՆԱԳՈՐԱՍ ԱԹԵՆԱՑԻ

ՄԵՌՅԱԼՆԵՐԻ ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ¹

Ա. Իրերի ճշմարտությունն արտահայտող ցանկացած դրույթի եւ ուսմունքի վրա ինչ-որ կեղծ բան է աճակցվում: Աճակցվում է ոչ այն պատճառով, որ դա բնականորեն զարգացել էր ինչ-որ սկզբից կամ յուրաքանչյուր իրին հատուկ որեւէ պատճառից, այլ ներմուծում են նրանք, ովքեր ճշմարտությունը խեղաթյուրելու համար միտումնավոր չար սերմ են հերյուրում: Սրանում կարելի է համոզվել նախ նրանց օրինակից, ովքեր հնում իմաստասիրական ուսումնասիրություններ էին կատարում, ինչպես նաեւ հենց քննվող հարցերի շուրջ առկա խառնաշփոթից: Այդ մարդիկ որեւէ ճշմարտություն չեն թողել առանց հերյուրանքի. ո՛չ Աստծու էությունը, ո՛չ Նրա տնօրինությունը, ո՛չ գործը, ո՛չ այլ բան, որ կապված է դրա հետ եւ բարեպաշտության պատկեր է սահմանում մեզ համար: Ոմանք բացարձակապես եւ վճռականորեն մերժում են ճշմարտությունն այդ իրողություններում, այլք խեղում են դրանք սեփական հայացքների համաձայն, իսկ ուրիշներն էլ փորձում են կասկածի ենթարկել ամենից ակնհայտը: Այս պատճառով, կարծում եմ, նա, ով զբաղվում է այս իրողությունների քննությամբ, պետք է երկու տեսակի ապացույցներ ունենա. մի խումբը՝ ճշմարտության պաշտպանության համար, մյուսը՝ ճշմարտության հաստատման, մեկը՝ ճշմարտությունն ընդդեմ անհավատների եւ թերահավատների պաշտպանելու, իսկ մյուսը՝ ողջամիտների եւ ճշմարտությունը պատրաստակամորեն ընդունողների առջեւ ճշմարտությունը հաստատելու: Այս պատճառով սույն նյութերի շուրջ դատողություններ կատարելու ցանկություն ունեցողները պարտավոր են միշտ հաշվի առնել, թե ինչ է հատկապես հարկավոր այս կամ այն դեպքում եւ, ըստ այդմ, համապատասխանեցնել ապացույցներն ու դրանց բացահայտման կարգն իսկ հարմարեցնել պահանջմունքներին, այլ ոչ թե միշտ միեւնույն սկզբունքը պահպանող թվալու համար անտեսել այս կամ այն

¹ Սույն աշխատությունը թարգմանվել է «Сочинения древних христианских апологетов» (Санкт-Петербург, 1999) հրատարակությունից, էջ 92—121:

անհրաժեշտությունը, այս կամ այն տեղը, որ հատուկ է յուրաքանչյուր իրողության: Իհարկե, ապացուցման եւ բնական հաջորդականության տեսակետից ճշմարտությունը հաստատող ուղղակի ապացույցները պետք է նախորդեն ճշմարտությունը պաշտպանող անուղղակի ապացույցներին, սակայն ինչ վերաբերում է այս կամ այն ապացույցների առավել մեծ օգտակարությանը, ապա, ընդհակառակը, անուղղակիները պետք է նախորդեն ուղղակի ապացույցներին: Այսպես եւ հողագործը չի կարող օգտակարությամբ սերմերը հողի մեջ նետել, եթե նախապես չմաքրի այն սերմանվող բարի սերմերի համար վնասակար եւ վայրի խոտերից, ոչ էլ բժիշկը կարող է բուժիչ դեղերից որեւէ մեկը ներարկել հիվանդ մարմնին, եթե նախ չմաքրի այն ներսում առկա շարորակ թարախից կամ չկասեցնի դրա ներհոսքը: Այդպես էլ ճշմարտությունն ուսուցանել կամեցողը ճշմարտության մասին խոսելիս չի կարող որեւէ մեկին համոզել, քանի դեռ որեւիցե կեղծ կարծիք տիրապետում է ունկնդիրների մտքում եւ հակառակվում է իր խոսքերին: Ուստի մեծ օգուտն աչքի առաջ ունենալով՝ մենք էլ ճշմարտության անուղղակի ապացույցները երբեմն շարադրում ենք ճշմարտությունն ուղղակիորեն հաստատողներից առաջ: Նույն կերպ վարվելը ես անօգուտ չեմ համարում նաեւ հիմա՝ հարության մասին դատողություններ կատարելիս՝ ուշադրություն դարձնելով անհրաժեշտությանը: Քանի որ այս նյութի վերաբերյալ եւս [կարելի է ասել, որ] ոմանք ընդհանրապես չեն հավատում, այլք կասկածում են, իսկ առաջին հիմնավորումներն² ընդունողներից ոմանք էլ, կասկածողների նման, մտքով տատանվում են, եւ ինչն ամենից անմիտն է, նրանք այդ վիճակում են՝ ըստ էության անհավատության որեւէ առիթ չունենալով եւ չհավատալու կամ տարակուսանքի համար որեւէ հիմնավոր պատճառաբանություն չգտնելով:

Բ. Այսպես դատենք: Անվիճելի է, որ ոչ բոլոր դեպքերում է ոմանց անհավատությունն անհիմն եւ անմիտ դրդապատճառից լինում, այլ երբեմն հիմնավոր պատճառից եւ ճշմարտության որոնման զգուշավորությունից է առաջանում. այն արդարացի հիմքեր է ունենում, երբ թերահավատության առարկան անհավանական է թվում: Սակայն ինքնին հավանական բանին չհավատալը հատուկ է ճշմարտության վերաբերյալ առողջ

² Այսինքն՝ որոնց վրա հաստատվում է մեռելների հարության ճշմարտությունը՝ Աստծու ամենակարողությունն ու աշխարհի՝ Նրա կամքով արարված լինելը, որոնց մասին եւ խոսում է Աթենագորասն իր երկի առաջին մասում:

դատողություն չունեցող մարդկանց: Այսպես՝ նրանք, ովքեր չեն հավատում կամ կասկած ունեն հարուստ վերաբերյալ, պետք է այդ մասին կարծիք հայտնեն ոչ թե համաձայն այն բանի, որ իրենց առանց որեւէ դատողության է թվում եւ որ հաճո է անառակ մարդկանց, այլ կամ ընդունել, որ մարդիկ առանց որեւէ սկզբնապատճառի են առաջացել, ինչը չափազանց դյուրին է հերքելը, կամ գոյություն ունեցող ամեն ինչի սկիզբը Աստծուն համարելով՝ այս հրամայականը (դոգման) իբրեւ սկիզբ դիտարկել եւ դրանից [բխեցնելով] ապացուցել, որ հարուստները որեւէ հավանականություն չունի: Իսկ նրանք դա կարող են անել, եթե ի վիճակի լինեն ապացուցելու, որ Աստված կամ չի կարող, կամ չի կամենում մահացած կամ ամբողջապես քայքայված մարմինները կրկին միացնել եւ «հավաքել» այնպես, որ միեւնույն մարդիկ ստացվեն: Իսկ եթե նրանք չեն կարող դա [ապացուցել], ապա թող ուրեմն հրաժարվեն այդ անաստված անհավատությունից եւ սրբապղծորեն շանարգեն այն, ինչը չի կարելի: Քանի որ պնդելով, թե Աստված չի կարող կամ չի կամենում, երկու դեպքում էլ նրանք ստում են, ինչպես պարզ կդառնա հաջորդիվ: Որեւէ մեկի համար գործն արդարացիորեն անհնարին կարող է համարվել, եթե նա կամ չգիտի՝ ինչպես այն կատարել, կամ բավարար գորություն չունի իր իմացածն իրագործելու: Քանի որ նա, ով չգիտի, թե ինչ է հարկավոր կատարել, չի կարող ո՛չ նախաձեռնել, ո՛չ էլ իրագործել իր չիմացածը, իսկ նա, ով լավ գիտի՝ ինչը, ինչից եւ ինչպես է հարկավոր անել, սակայն կամ բացարձակապես անգոր է, կամ բավարար չափով գորություն չունի իր գիտեցածը կատարելու, ոչ էլ կսկսի գործել, եթե ողջամիտ է եւ հոգածու իր ուժերի հանդեպ: Իսկ եթե անխոհեմաբար սկսի էլ, չի ավարտի մտադրածը: Սակայն Աստված չի կարող չիմանալ հարություն առնելու պատրաստ մարմինների բնությունը՝ թե՛ ամբողջական անդամների, թե՛ նրանց մասերի, չի կարող չիմանալ [նաեւ]՝ մարմնի քայքայումից հետո ուր է անցնում ամեն մի մասնիկ, եւ որ տարերքն³ է ընդունել մասնիկներից յուրաքանչյուրին, որ քայքայվում եւ միավորվում են իրենց նմանների հետ, թեկուզեւ մարդկանց համար ընդհանրապես անըմբռնելի են մարմինների մասնիկները, որոնք կրկին միացել են տիեզերքի՝ իրենց ազգակից մասերի հետ: Քանզի Նա, Ով նախքան ամեն ինչի արարումը գիտեր լինելիք տարրերի բնությունը, որոնցից պետք է առաջանային մարդկա-

³ Խոսքը բնության չորս տարերքների՝ հրի, ջրի, օդի եւ հողի մասին է. — Թարգմ.:

յին մարմինները եւ դրանց այն մասերը, որոնցից ինքը մտադրվել էր վերցնել մարդկային մարմնի ստեղծման համար պիտանիները, ակնհայտ է, որ ամբողջական մարմնի քայքայումից հետո էլ չի կարող չիմանալ, թե ուր անցավ ամեն մի մասնիկ, որոնք ինքն օգտագործել էր յուրաքանչյուր մարմնի ստեղծման ժամանակ: Ինչ վերաբերում է այժմ մեզանում տիրող կարգերին եւ այլ բաների մասին մեր դատողություններին, մեզ համար դժվար է նախապես իմանալ այն, ինչը դեռ չկա, սակայն Աստծու մեծությունն եւ Նրա իմաստության համար թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը բնական եւ միանման դյուրին է՝ նախապես գիտենալ թե՛ գոյություն չունեցող բաների եւ թե՛ քայքայվածների մասին:

Գ. Այն, որ Աստծու զորությունը բավարար է մարմիններին հարություն տալու համար, ապացուցում է դրանց առաջացումը: Քանզի եթե Աստված սկզբնական արարչության ժամանակ ստեղծել է գոյություն չունեցող մարդկային մարմիններն ու դրանց տարրերը, ապա Նա նաեւ որեւէ կերպ քայքայվածներին նույն հեշտությամբ հարություն կտա, քանի որ Նրա համար դա եւս հավասարապես հնարավոր է: Այսպիսի ուսմունքին ամենեւին չի վնասում այն, որ մեկը մարդկային մարմինների նախասկիզբները որեւէ նյութից կամ տարրերից՝ որպես նախահիմքերից, կամ սերմերից առաջացած համարի: Քանզի այն զորությանը, որին, ըստ իրենց, հատուկ էր անկերպարան նյութ գոյացնելը, բազում եւ տարբեր ձեւերով անտեսքն ու անկարգը զարդարելը, տարերքների մասերը մեկում միավորելն ու մի եւ պարզ սերմը շատերի բաժանելը, մասնատել անմասնը եւ կյանք տալ անկենդանին, նույն այդ զորությանը հատուկ է նաեւ միավորել քայքայվածը, բարձրացնել ընկածը, վերստին կյանքի կոչել մեռածն ու ապականացուն վերածել անապականի: Նույն այդ Արարչին եւ նույն Զորությանը եւ իմաստությանը հատուկ է նաեւ այն, որ այդպիսի մարմինների վրա սովորաբար հարձակվող եւ դրանցով սնվող տարատեսակ բազմաթիվ կենդանիների կողմից հափշտակվածը նրանցից դուրս բերի եւ կրկին միավորի սեփական անդամներին ու իրենց կազմությանը, թեկուզ այն մտած լիներ մեկ կամ շատ [կենդանիների մեջ], կամ նրանցից՝ ուրիշների մեջ անցած լիներ, թեկուզ նրանց հետ միասին քայքայված լիներ, բնական տարրալուծման միջոցով վերածված լիներ սկզբնակունքների. այս վերջինը հատկապես, ըստ երեւույթին, շփոթեցնում է նույնիսկ իմաստությանը առանձնացողներից ոմանց, որոնց, չգիտեմ ինչու, ամբոխի կողմից ներկայացվող այսպիսի թյուրիմացությունները զորավոր էին թվում:

Դ. Սովորաբար ասում են, որ նավաբեկությունների ժամանակ զոհվածներից շատերի մարմինները, ինչպես նաև գետերում [հայտնվածները] ձկների կերակուր են դառնում, այդպես եւ պատերազմներում մահացածների կամ մեկ այլ ողբերգական պատճառով ու դժբախտաբար հուղարկավորումից զրկված շատ մարմիններ հոշոտում են դրանք հայտնաբերած կենդանիները: Երբ այդպես մարմինները վերանան, եւ նրանց բաղկացուցիչ մասերն ու անդամները բաշխվեն բազմաթիվ կենդանիների մեջ եւ սնման միջոցով միավորվեն կերակրվողների մարմինների հետ, ապա, նախ, ասում են, հնարավոր չէ նրանց անջատումը, եւ երկրորդը՝ [ասվածին] առավել դժվարին բան էլ է հավելվում: Քանի որ մարդկային մարմիններով սնվող կենդանիներից որոշները պիտանի են մարդկանց սնման համար եւ նրանց որովայնների միջով անցնելով՝ միավորվում են դրանք ուտողների մարմիններին, ուստի անհրաժեշտաբար կենդանիների սնունդ դարձած մարդկանց մասերը ներմուծվում են այլ մարդկանց մարմինների մեջ, քանի որ նրանցով սնված կենդանիներն անցկացնում են իրենց սնունդն այն մարդկանց, որոնց համար իրենք կերակուր են եղել: Այնուհետեւ սահմուկեցուցիչ կերպով խոսում են այն երեխաների մասին, որոնց ուտելու որոշում են կայացրել ծնողները սովի կամ մոլեգնություն հետեւանքով, ինչպես նաեւ այն երեխաների, որոնց, թշնամիների դավերի պատճառով, կերել են ծնողները, հայտնի մեդիական ճաշկերույթի⁴, Ֆիեստայի ողբերգական երեկոների մասին, ինչպես նաեւ բերում են նման այլ դժբախտ դեպքերի օրինակներ, որոնք տեղի են ունեցել հելլենների եւ բարբարոսների մեջ: Դրանով, ինչպես իրենք են կարծում, ապացուցում են հարուստ անհնարինությունը, քանզի հնարավոր չէ, որ միեւնույն մասերը հարություն առնեն թե՛ առաջինների եւ թե՛ մյուսների մարմինների հետ միասին, քանի որ կամ առաջինների մարմինները չեն կարողանա կազմավորվել, երբ այն մասերը, որոնցից դրանք բաղկացած են, այլ մարդկանց են անցել, կամ եթե այդ մասերը վերադառնան առաջին մարմիններին, ապա վերջիններն մարմիններն ամբողջական չեն լինի:

Ե. Սակայն այդպիսի մարդիկ, ըստ իս, նախ չեն ըմբռնում տիեզերքի Արարչի եւ Կարգադրողի հզորությունն ու իմաստությունը, Ով յուրաքան-

⁴ Հեղինակն այստեղ նկատի ունի մարական զորահրամանատար Հարպագոսի պատմությունը: Մարաստանի թագավոր Աստյուազեսը Հարպագոսին պատժելու համար հրամայում է մորթել նրա որդուն եւ խնջույքի ժամանակ մատուցել նրան որպես կերակուր (տե՛ս ՀԵՐՈՒԴՏՈՍ, Պատմություն, գր. Ա., գլ. 119, Երեւան, 1986, էջ 51–52):

չուր կենդանու համար պատրաստել է իր բնությանն ու տեսակին հարազատ եւ համապատասխան կերակուր եւ չի դժվարանում անջատել այն, ինչը միացել է, սակայն թույլ է տալիս յուրաքանչյուր արարածի բնությանը կատարել կամ զգալ այն, ինչը հատուկ է իրեն, իսկ երբեմն էլ թե՛ խոչընդոտում է, թե՛ ամեն ինչ թուլատրում կամ փոխում իր կամքի եւ իր նպատակի համաձայն: Ընդ որում՝ հարկ է նշել, որ նրանք ուշադրություն չեն դարձրել յուրաքանչյուր արարածի ուժի եւ հատկություն վրա, որոնք որպես կերակուր են ծառայում իրենցով սնվողների համար: Այլապես նրանք կիմանային, որ որեւէ մեկի [որպես սնունդ] ընդունած ամեն բան չէ, որ արտաքին կարիքին զիջելով՝ կենդանուն հարազատ կերակրի է վերածվում, այլ որոշները ստամոքսը շրջապատող մասերի կողմից ընդունվելուն պես փչանում եւ հետ են փսխվում, բաժանվում կամ մեկ այլ ճանապարհով դուրս են գալիս [օրգանիզմից], այնպես որ նույնիսկ առաջնային եւ բնական մարսողության չեն ենթարկվում, ուստի եւ չեն միավորվում սնվող կենդանու հետ: Հավասարապես՝ մարսողության եւ նախնական փոփոխության ենթարկված ամեն բան չէ, որ լիովին հասնում է մարմնի սնվող մասերին, քանզի որոշները հենց ստամոքսում կորցնում են սննդարար ուժը, իսկ ուրիշներն էլ երկրորդական փոփոխությունից եւ մարսվելուց հետո լյարդում բաժանվում եւ միավորվում են սննդարարություն չունեցող մեկ այլ բանի հետ: Լյարդում տեղի ունեցող փոփոխությունից հետո էլ ամեն բան որպես սնունդ չի մատակարարվում մարդուն, այլ հեռանում է բնական արտաթորումների միջոցով, եւ այն սնունդը, որը մնում է, երբեմն ամենից շատ սնուցվող անդամներում եւ օրգաններում վերափոխվում է մեկ այլ բանի՝ ըստ ավելցուկային եւ առավել առատության առկա նյութի գերակշռության, որը սովորաբար վնասում կամ իրեն է դարձնում այն, ինչ խառնվում է իրեն:

2. Այսպիսով, եթե կենդանիները խիստ տարբեր են իրենց բնությամբ, եւ բնական կերակուրն իսկ փոփոխվում է դրանցից յուրաքանչյուրի տեսակի եւ մարմնավոր կառուցվածքի համապատասխան, եւ ընդ որում՝ ամեն կենդանու սնունդը ենթարկվում է եռակի զտման եւ տարանջատման, ապա կենդանու սնմանն օտար ամեն ինչ անպայմանորեն պետք է քայքայվի եւ արտաթորվի ուր հարկն է կամ վերածվի մեկ այլ բանի՝ որպես նրա հետ միանալուն անընդունակ [բան], իսկ բնական ու սնվող կենդանու կարողություններին պատշաճ սնուցիչ նյութի զորությունը համապատասխան ճանապարհներով հայտնվում է նրա մեջ եւ լինելով

կատարելապես զտված մաքրման բնական [միջոցներով]՝ վերածվում է [այդ] արարածի [մարմնի] իրական առաձմանը: Հարցն իրապես հասկացող յուրաքանչյուր ոք հենց միայն այդ սնունդը սնունդ կկոչի, քանի որ [մարմինը] մերժում է այն ամենը, ինչն օտար է վնասակար է սնվող կենդանու կազմության համար ու մեծ բեռ է դառնում ստամոքսը լցնելիս եւ քաղցը հագեցնելիս: Այդպիսի սնունդը, որեւէ մեկը չի տարակուսի, միավորվում է սնվող մարմնի հետ, խառնվում եւ միաձուլվում է նրա բոլոր մասերին եւ [ողջ] կազմությանը: Իսկ այն, որն այլ հատկություն ունի եւ օտար է բնությանը, շուտով քայքայվում է, եթե ավելի զորավոր նյութի է հանդիպում, կամ հեշտությամբ քայքայվում է [հանդիպածը], եթե ավելի զորավոր է լինում [վերջինից], եւ որպես սնվող մարմնին հարազատ կամ համապատասխան որեւէ բան չտվող՝ անպետք հյութերի է վերածվում ու թունավոր որակներ [ձեռք բերում]: Սրա լավագույն ապացույցն այն է, որ շատ կենդանիներ, եթե ուժեղ սովի պատճառով սննդի հետ ինչ-որ թունավոր եւ իրենց բնությանն օտար բան ընդունեն, այդպիսի կերակրից ցավեր կամ վտանգավոր խեղումներ են ունենում կամ մահվան [հասնում]: Դա միանգամայն կործանարար է սնվող մարմնի համար, քանի որ կենդանիների կերակրման համար օգտակար են միայն իրենց հարազատ եւ իրենց բնությանը հարմար նյութերը, իսկ հակառակները վնաս են պատճառում: Այսպիսով՝ եթե կենդանիների բնությունների տարբերությանը համապատասխան տարբերվում են նաեւ նրանց հատուկ սննդի տեսակները, եւ դրանցից ոչ բոլորն են, որ կենդանին ընդունում է, ու դրա ոչ բոլոր մասերն են ամբողջությամբ միավորվում սնվող մարմնին, այլ միայն նրանք, որոնք զտված են ողջ մարսողության միջոցով եւ լրիվ փոփոխվել են նշված մարմնին միավորվելու համար եւ հարմար են դարձել սնունդն ընդունող մասերին, ապա ակնհայտ է, որ բնությանը հակառակ որեւէ բան երբեք չի կարող միանալ նրան, քանզի այն նրան հարազատ եւ պատշաճ սնունդ չէ, այլ կամ հենց պինդ եւ քայքայված տեսքով փոխվում է ստամոքսի կողմից, նախքան որեւէ այլ հյութ արտադրելը, կամ առավել երկար մնալով նրա մեջ՝ ցավեր կամ ծայրահեղ հիվանդություն է առաջացնում, որ վնասում է բնական սննդին կամ հենց սննդի կարիք ունեցող մարմնին: Եւ թեեւ երբեմն այն հեռացվում է ինչ-որ դեղերի կամ ավելի լավ սննդի կամ բնական ուժերի միջոցով, բայց այդ դեպքում բավականաչափ վնասով է դուրս գալիս, քանի որ հարազատ որեւէ բան չի բերում այն մարմնի բնությանը, որին այն չի կարող միանալ:

է. Եթե նույնիսկ որեւէ մեկը ենթադրի, թե այդպիսի նյութերից բաղկացած սնունդը (թող այս առավել կիրառելի անվամբ կոչվի), թեկուզեւ այն հակառակ է մարմնի բնությանը, սակայն կներթափանցի [մարմնի] մեջ, կմանրացվի եւ կվերածվի ինչ-որ խոնավ կամ չոր, տաք կամ սառն բանի, այդ ժամ, այսպիսի ենթադրությունից հետո անգամ, հակառակորդները որեւէ օգուտ չեն ունենա, քանզի հարություն առած մարմինները կրկին կկազմավորվեն իրենց սեփական մասերից, իսկ հիշյալ նյութերից որեւէ մեկը նրանց մասը չի լինի, նույնիսկ մասի տեսք կամ տեղ չի ունենա, ընդ որում՝ իրեն ընդունած մարմնի անդամներում էլ մշտապես չի մնա եւ հարության ժամանակ էլ հարություն չի առնի, քանզի կյանքի ապահովման համար այդ ժամանակ ո՛չ արյան, ո՛չ խոնավություն, ո՛չ լեղու, ո՛չ էլ օդի կարիք կլինի: Քանի որ այն, ինչի կարիքն առաջ ունեին մարմինները, երբ նրանք սնվում էին, դրանց կարիքն այլեւս չեն ունենա [հարությունից հետո], որովհետեւ սնվող մարմինների պակասավորության եւ քայքայման հետ կվերանա նաեւ սնուցող նյութերի կարիքը: Ուստի, նույնիսկ եթե մեկը ենթադրի էլ, որ այդ սննդի առաջացրած փոփոխությունը, ներթափանցելով, մինչեւ անգամ մարմինն է հասնում, այդ դեպքում էլ որեւէ անհրաժեշտություն չի լինի, որ այդպես փոփոխված մարմինը, մեկ այլ մարդու մարմնի հետ միավորվելով, հետագայում էլ մնար որպես [այդ մարմնի] մաս, քանի որ մարմինն ինքն իր ընդունած նյութը հավերժ չի պահպանում, եւ ընդունածն էլ անփոփոխ կերպով չի մնում այնտեղ, որտեղ հասնվել էր, այլ բազմաթիվ փոփոխությունների է ենթարկվում, որ հարուցում են մերթ տխրությունը կամ հոգսերը, մերթ վշտերը կամ դժվարությունները, հիվանդություններն ու ջերմության կամ սառնության պատճառով առաջացած փոփոխությունները, այն դեպքում, երբ մկանների ու ճարպերի հետ միասին փոփոխվող հեղուկները սնունդ չեն ընդունում, որպեսզի պահպանեն իրենց էությունը: Իսկ եթե այդպիսի փոփոխությունների է ենթարկվում մարմինը⁵, ապա բոլորի համար էլ պարզ է, որ մարմինը, իրեն ոչ հարազատ [կերակրով] սնվելով, առավել մեծ փոփոխություններ է կրում՝ մերթ պարարտանալով եւ ընդարձակվելով ընդունած նյութերից, մերթ դրանք ինչ-որ կերպ դուրս ժայթքելով եւ փոքրանալով վերը թվարկված պատճառներից մեկի կամ շատերի հետեւանքով: Իսկ անդամներում պահպանվում է միայն

⁵ Իմա՝ միսը (ծան. քրգմ.):

այն, ինչը նպաստում է նրանց միավորմանը, ամրացմանը կամ ջերմացմանը, ինչն ընտրված է բնությամբ եւ միավորվում է այն նյութերի հետ, որոնցով լրացվում են բնական կյանքը եւ կենցաղային հոգսերից [առաջացած] հյուծվածությունը: Այսպիսով՝ եթե ինչպես հարկն է քննարկենք այն, ինչ հիմա ուսումնասիրեցինք, եւ նույնիսկ ընդունենք հակառակորդների ներկայացրած ենթադրությունը, ապա հնարավոր չէ ապացուցել նրանց պնդումը. որպեսզի մարդկային մարմինները երբեւէ խառնվեն ուրիշ՝ իրենց նման [մարմինների] հետ, [անկախ նրանից] առանց գիտենալու՝ ուրիշից խաբված է կերել այդ մարմինը թե սեփական կամքով՝ քաղցից կամ խելագարության մոլուցքի մեջ է պղծել ինքն իր նման էակի մարմնով, թեեւ մեզ հայտնի են նաեւ կենդանիներ, որոնք մարդակերպ են կամ ունեն մարդկային եւ կենդանական բնություն, որոնց սովորաբար նկարագրում են բանաստեղծներից արիագույնները:

Ը. Իսկ ինչ ասել այն մարդկանց մարմինների մասին, որոնք կանխորոշված չեն որեւէ կենդանու կերակուր դառնալու եւ որոնց, բնության արժանիքի համաձայն, սահմանված է գերեզման միայն հողում, քանի որ Արարիչը կենդանիներից որեւէ մեկին չի սահմանել որպես կերակուր նույն տեսակի կենդանիների համար, թեեւ թույլ տվեց իրենց բնությանը հատուկ կերակուր գտնել իրենցից տարբեր կենդանիների մեջ: Եթե հակառակորդները կարող են ապացուցել, որ մարդկային մարմինները նախատեսված են որպես մարդկանց կերակուր, ապա որեւէ բան չի խանգարի ընդունելու, որ մարդակերությունը բնական երեւույթ է, ինչպես եւ բնությամբ արտոնված որեւէ այլ բան, եւ թող [այդպիսի բաներ] ասել համարձակվողները հաճույքով ճաշակեն եւ ընկերներին հյուրասիրեն իրենց սիրելիների մարմինները՝ որպես պատշաճ կերակուր: Բայց այդպիսի բան ասելն իսկ պղծություն է, եւ մարդկանց կողմից մարդկային մարմին ուտելն ամեն անօրինությունից եւ անբնական ճաշակումից ու գործողությունից ամենազգվելի, ամենաստոր ու սարսափելի գործն է. մյուս կողմից՝ անբնականը երբեք չի կարող սնունդ դառնալ դրա կարիքն ունեցող անդամների եւ հոգերի համար, իսկ այն, ինչ սնունդ չի դառնում, չի կարող միանալ նրան, ինչին չի սնում: Նույն կերպ եւ մարդկանց մարմինները երբեք չեն կարող միանալ իրենց նման մարմինների հետ, որոնց համար այդ սնունդը անբնական է, թեեւ երբեմն, ինչ-որ սարսափելի դժբախտության պատճառով, անցնում է նրանց որովայնով: Չունենալով սննդարար ուժ եւ ցրվելով տիեզերքի այն մասերով մեկ, որոնցից

ստացել են իրենց սկզբնական գոյությունը, նյութերն այս վերջինների հետ ժամանակավորապես են միանում, որքան որ նրանցից յուրաքանչյուրին բաժին կընկնի: Իսկ հետո նորից բաժանվում են դրանցից Նրա իմաստությամբ եւ զորությունամբ, Ով ամեն կենդանի էակի յուրահատուկ ուժեր է մատակարարել, եւ ամեն մեկը միանում է բնությամբ իրեն համապատասխանին, թեկուզեւ կրակով այրված լինեն դրանք կամ ջրում փտած, գազանների կամ այլ կենդանիների կեր դարձած լինեն, թեկուզեւ ամբողջական մարմնից անջատված անդամներից մեկը մյուսներից շուտ քայքայվի: Մեկը մյուսին դարձյալ միանալով՝ նրանք նախկին տեղն են գրավում՝ կրկին նույն մարմինը ձեւավորելու եւ նոր կյանք տալու նրան, ինչը մահացել ու ամբողջապես քայքայվել է: Թեեւ այս հարցի շուրջ շատ ընդարձակ քննարկումն այլեւս անպատեհ է, քանի որ սա կընդունեն բոլորը, համենայն դեպս նրանք, ովքեր կիսագազաններ չեն:

Թ. Քննարկման սույն նյութի վերաբերյալ առավել օգտակար այնքան բան կա ասելու, որ ես այլեւս չեմ ցանկանում կանգ առնել նրանց փաստարկների վրա, որոնք դիմում են մարդկային գործերին ու դրանք կատարող անձերին եւ ասում, որ վերջինները չեն կարող վերականգնել իրենց ստեղծագործությունները, եթե դրանք կոտրվում են կամ ժամանակի ընթացքում հնանում կամ այլ կերպ են վնասվում, որոնք հետո բրուտների ու քանդակագործների օրինակով փորձում են ապացուցել, որ Աստված էլ չի կամենում եւ թեկուզ կամենար էլ, չի կարող հարություն տալ մեռած ու քայքայված մարմին: Այս մարդիկ չեն հասկանում, որ այդպես նրանք ծանրորեն անպատվում են Աստծուն՝ միեւնույն մակարդակի վրա դնելով իրարից միանգամայն տարբեր էակների զորությունները, կամ ավելի ճիշտ՝ դրանք ունեցող էակների բնությունները, ինչպես նաեւ արհեստականը բնականին հավասար [դասելով]: Սրանց վրա կանգ առնելն ամոթ է. իրապես մակերեսային եւ դատարկ մտքերը հերքելն անխոհեմ է: Ավելի պատշաճ եւ ամենից արդարացի կլիներ ասել, որ այն, ինչ անհնար է մարդկանց համար, հնարավոր է Աստծու համար (Ղուկ. ԺԸ. 27, Մատթ. ԺԹ. 26): Վերոշարադրյալով հանդերձ՝ այս միանգամայն տեղին դատողության միջոցով բանականությունն ապացուցում է, որ [մարմինների հարությունը] հնարավոր բան է, նշանակում է՝ այն անհնար չէ Աստծու համար: Եւ, բացի այս, Աստծու համար այն անախորժ էլ չէ:

Ժ. Որեւէ բան Աստծու համար անախորժ է լինում, երբ անարդար է կամ անարժան: Եւ կրկին՝ անարդարություն կարելի է դիտարկել կամ

հենց նրա հանդեպ, ով պետք է հարուստ լինի, կամ նրանից դուրս ուրիշ որեւէ մեկի: Սակայն ակնհայտ է, որ հարուստն անարդարություն չի գործում գոյություն ունեցող այլ արարածներից եւ ոչ մեկի հանդեպ: Հոգեւոր էականները չեն վշտանա մարդկանց հարուստի, քանի որ մարդկանց հարուստները ոչ ինչ-որ խոչընդոտ է նրանց գոյության համար, ոչ վնաս, ոչ էլ վիրավորանք: Ո՛չ անբան կենդանիները կվշտանան, ո՛չ անշունչ արարածները, քանի որ սրանք գոյություն չեն էլ ունենալու հարուստից հետո, իսկ գոյություն չունեցողի հանդեպ որեւէ անարդարություն չի կարող լինել: Իսկ եթե մեկը ենթադրի, որ նրանք էլ են ընդմիջող գոյություն ունենալու, այդ դեպքում եւս դրանք վիրավորանք ստացած չեն լինի մարդկային մարմինների վերականգնման դեպքում: Քանի որ եթե հիմա, մարդկային ցեղին ենթակա լինելով, մարդկանց կարիքներին ծառայելով, լծի տակ լինելով եւ ամեն տեսակի ստրկության մեջ գտնվելով, նրանք որեւէ անարդարություն չեն կրում, ապա առավել եւս այն ժամանակ, երբ մարդիկ անմահ կլինեն, որեւէ պակասություն չեն ունենա եւ կարիք չեն ունենա նրանց օգտագործելու. նրանք, ազատված ամեն տեսակի ստրկությունից, չեն վշտանա: Եթե նույնիսկ նրանք ձայն ունենային, չէին մեղադրի Արարչին, ասես իրենք անարդարացիորեն ստորացված են մարդկանց առաջ, որ չեն արժանացել նրանց հավասար հարուստի: Քանզի էականներին, որոնց բնությունը տարբեր է, Արդարը չի կարող նույն ավարտը շնորհել: Բացի այս՝ դրանք, որոնք չունեն արդարության գիտակցում, չեն ունենում նաեւ բողոք անարդարության հանդեպ: Հավասարապես չի կարելի ասել եւ այն, որ որեւէ տեսակի անարդարություն երեւար հենց հարուստն առած մարդու հանդեպ: Նա բաղկացած է հոգուց եւ մարմնից, սակայն այդ դեպքում անարդարություն չի գործվի ո՛չ հոգու, ո՛չ մարմնի հանդեպ: Խելամիտներից որեւէ մեկը չի ասի, որ վիրավորված կլինի հոգին, քանի որ այդպես նա կմերժի ներկա կյանքը եւս: Քանի որ այժմ ապականացու եւ չարշարելի մարմնի մեջ բնակվելով՝ [հոգին] դրանով որեւէ անարդարություն չի կրում, առավել եւս նրա համար վիրավորական չի լինի, երբ սկսի բնակվել անապական եւ անշարշարելի մարմնում: Եւ մարմնի նկատմամբ էլ որեւէ անարդարություն չի լինի. եթե հիմա այն, լինելով ապականացու եւ գոյելով անապականի հետ, որեւէ վիրավորանք չի կրում, ապա ակնհայտ է, որ դառնալով անապական եւ գոյելով անապականի հետ՝ որեւէ վիրավորանք չի կրելու: Չի կարելի ասել եւ այն, որ հարուստն տալը եւ քայքայված մարմինը վե-

րական գնելն անարժան գործ կլիներ Աստծու համար. եթե Նրա համար անարժան չէր ավելի վատ, այսինքն՝ ապականացու եւ չարչարելի մարմին ստեղծելը, ապա առավել եւս անարժան չէ գերազանցը, այսինքն՝ անապականն ու անչարչարելին ստեղծելը:

ԺԱ. Այսպիսով՝ հիմնական ճշմարտությունների միջոցով եւ դրանցից բխող հետեւություններով եւս ապացուցեցի մեր ուսումնասիրվող նյութի ամեն մի կետը, եւ պարզ է դառնում, որ քայքայված մարմինների հարությունը եւ հնարավոր, եւ ցանկալի, եւ արժանի գործ է Աստծու համար: Սրանով եւ ապացուցվում է հակառակ կարծիքի ստությունն ու անհավատ մարդկանց բերած փաստարկների անհիմն լինելը: Արդյոք պետք է խոսել այդ երկու կետերի հարաբերության եւ կապի մասին, եթե, իհարկե, տեղին է խոսել այդ երկուսի կապի մասին, ասես դրանք բաժանված լինեն ինչ-որ հակադրությամբ: Պետք չէ՝ արդյոք ասել, որ այն, ինչ Աստված կարող է անել, հաճելի է Նրան, եւ Աստծու համար ցանկալին անպայմանորեն հնարավոր է եւ պատշաճում է Կամեցողի արժանիքին: Վերը բավականաչափ խոսվել է այն մասին, որ այլ է ճշմարտության ապացույցն ինքնին, եւ այլ է ապացույցը ճշմարտության պաշտպանության համար, թե ինչ տարբերություն կա դրանց մեջ, երբ եւ ինչի համար են մեկը կամ մյուսը լինում օգտակար: Սակայն որեւէ բան չի խանգարում ընդհանուրի օգտի եւ նախկինում ասվածը հետագա ասելիքի հետ կապելու համար խոսքը կրկին սկսել հենց այդ նույն կամ դրան մոտ բաներից: Ապացույցների մի տեսակը բնականորեն պետք է առաջնային տեղ գրավի, իսկ մյուսը՝ ուղեկցի դրան թիկնապահի նման, ուղի հարթի եւ վերացնի ամեն բան, որ խոչընդոտում ու հակառակվում է, քանի որ ճշմարտության ապացույցները, որպես բոլոր մարդկանց ամուր համոզմունքի եւ փրկության համար անհրաժեշտ բաներ, առաջին տեղն են գրավում թե՛ բնությամբ, թե՛ կարգով, թե՛ օգտակարությամբ. բնությամբ, որովհետեւ իրերի մասին ճանաչողություն են մատակարարում, կարգով, որովհետեւ գոյություն ունեն այն բանի մեջ եւ նրա հետ, ինչն ապացուցում են, եւ օգտակարությամբ, որովհետեւ նպաստում են ճանաչողների համոզմունքների ամրությանն ու փրկությանը: Իսկ ի պաշտպանություն ճշմարտության՝ ապացույցները եւ իրենց բնությամբ, եւ ուժով ավելի ցածր են, քանի որ սակավ կարեւոր է սուտը մերկացնելը, քան ճշմարտությունը հաստատելը, կարգով եւս այն զբաղեցնում է երկրորդ տեղը, քանի որ ունի զորություն միայն կեղծ խորհուրդներ ունեցողների

վրա, իսկ կեղծ կարծիքը ծնվում է թշնամու սերմանածից եւ ճշմարտության աղավաղումից: Եւ չնայած իրականում այդպես է, բայց այս վերջին ապացույցները հաճախ դրվում են առաջին տեղում եւ երբեմն ավելի օգտակար են լինում, քանի որ ծառայում են ոմանց ծանրաբեռնող անհավատության եւ կասկածների կամ ճշմարտությանը հենց նոր մոտեցողների կեղծ կարծիքի ոչնչացմանն ու նախազտմանը: Թե՛ մեկը, թե՛ մյուսն ուղղված են միեւնույն նպատակին, քանի որ բարեպաշտության են տանում՝ եւ այն ապացույցները, որոնք մերկացնում են սուտը, եւ նրանք, որոնք հաստատում են ճշմարտությունը, սակայն դրանք նույնը չեն. առաջինները, ինչպես ասացի, անհրաժեշտ են բոլոր հավատացյալներին եւ ճշմարտության ու սեփական փրկության մասին հոգացողներին, իսկ մյուսներն ավելի օգտակար են լինում ինչ-որ ժամանակ՝ ոմանց եւ ոմանց դեմ: Այս մասին հակիրճ ասացի՝ հիշեցնելու համար այն, ինչն արդեն ասվել էր: Արդ, հարկավոր է անցնել գործի եւ ապացույցել հարույն վարդապետության ճշմարտացիությունն ինչպես այն պատճառի հիման վրա, որով եւ որի համար առաջացել են առաջին մարդը եւ նրա սերունդները, թեեւ նրանք նույն կերպով չեն առաջացել, այնպես եւ բոլոր մարդկանց ընդհանուր բնության հիման վրա՝ որպես մարդկանց, նաեւ գալիք Դատաստանի հիման վրա, որը նրանց հանդեպ՝ յուրաքանչյուրի կյանքի ողջ ընթացքի եւ բոլոր գործերի համար կատարելու է Արարիչը. նրա արդարությանը որեւէ մեկը չի կասկածի:

ԺԲ. Պատճառի հիման վրա ապացույցը կլինի հետեւյալը. եթե մենք դիտարկենք՝ արդյո՞ք պատահաբար եւ իզուր է ստեղծվել մարդը, թե՛ ինչ-որ նպատակով: Եթե ինչ-որ նպատակով, ապա արդյո՞ք նրա համար, որ ապրի ու մնա նույն բնությամբ, որով առաջացել է, թե՛ մեկ ուրիշի օգտի համար: Եթե ուրիշի օգտի համար, ապա արդյո՞ք հենց Արարչի օգտի, թե՛ նրա մերձավորներից մեկ ուրիշի, որն առավել մեծ խնամքի է արժանացել: Սա ավելի ընդհանրական կերպով դիտարկելով՝ տեսնում ենք, որ ցանկացած ողջամիտ մեկը, որ որեւէ գործի է անցնում, հիմնավոր քննարկմամբ որեւէ բան զուր տեղը չի կատարում, եթե գործում է նպատակային, այլ՝ կա՛մ սեփական, կա՛մ մեկ ուրիշի օգտի համար, որին նա խնամում է, կա՛մ հենց գործի համար, որը կատարելուն նրան դրդել են ինչ-որ բնական մղում ու հակում:

Օրինակ՝ միտքը պարզաբանելու համար կիրառենք համեմատություն. մարդը տուն է կառուցում սեփական օգտի համար, ցուլերի եւ

ուղտերի կամ այլ կենդանիների համար, որոնց կարիքն ինքն ունի, յուրաքանչյուրին համապատասխան հարկ է հատկացնում ոչ սեփական օգտի համար: Եթե դատենք երեւացածի հիման վրա, թեեւ վերջնական նպատակի տեսանկյունից հենց դա էլ նկատի է առնվում, սակայն ամենամոտ իմաստով՝ նրանց օգտի համար է, որոնց մասին հոգ է տանում: Երեխա է ունենում ոչ սեփական օգտի համար եւ ոչ էլ իր մերձավորներից որեւէ մեկի, այլ որ իրենից ծնվածները գոյություն ունենան եւ ապրեն որքան հնարավոր է՝ զավակների ու սերունդների հաջորդութեամբ մխիթարվելով իր վախճանի համար եւ խորհելով այդպես անմահացնել մահկանացուին: Այդպես մարդկանց դեպքում է լինում: Եւ Աստված, իհարկե, մարդուն զուր տեղը չի ստեղծել, քանի որ Նա իմաստուն է, իսկ իմաստութեան որեւէ գործ զուր չի լինում. ոչ էլ սեփական օգտի համար է ստեղծել, քանի որ Նա որեւէ բանի կարիք չունի (Գործք Ժէ. 24—25): Նրա օգտի համար, ով բացարձակապես ոչնչի կարիք չունի, իր ստեղծածներից որեւէ բան չի կարող ծառայել: Նույնպես եւ իր ստեղծածներից որեւէ մեկի համար Նա չի ստեղծել մարդուն: Քանի որ բանականություն եւ դատողություն ունեցողներից որեւէ մեկը չի ստեղծվել եւ չի արարվում ուրիշի՝ ավելի մեծի կամ փոքրի օգտի համար, այլ՝ իր իսկ կյանքի ու գոյության: Եւ բանականությունը որեւէ օգուտ չի գտնում, որը կարող էր լինել մարդկանց արարման պատճառը: Ոչ էլ անմահ էակների համար [են ստեղծվել], որոնք չունեն որեւէ բանի պակասություն եւ իրենց գոյության [համար] բնավ կարիք չունեն մարդկանց որեւէ գործակցության: Ոչ էլ անբան կենդանիների համար [են ստեղծվել], որոնք իրենց բնութեամբ ենթակա են մարդկանց եւ ծառայություն են մատուցում նրանց, յուրաքանչյուրին ինչը հատուկ է, այլ ոչ թե ստեղծված են, որ օգտվեն մարդկանցից, քանի որ արդար չէ իշխողին ու կառավարողին կիրառել ավելի ցածրերի ծառայության համար կամ բանականը ենթարկեցնել անբաններին, որոնք ունակ չեն ղեկավարելու:

Այսպիսով՝ եթե մարդն աննպատակ չի ստեղծվել եւ ոչ էլ իզուր, քանի որ Աստծու ստեղծածներից որեւէ մեկը զուր չէ Արարչի նպատակի համեմատությամբ, ոչ էլ հենց Արարչի կամ Աստծու արարածներից ուրիշ մեկի օգտի համար է, ակնհայտ է, որ եթե նայենք բոլոր իրերի առաջին եւ ընդհանուր պատճառին, ապա Աստված մարդուն ստեղծել է հանուն իրեն, հանուն բարիքի եւ իմաստության, որ մտահայվում է բոլոր արարածների մեջ: Իսկ եթե ղիտարկենք պատճառը, արարված մարդկանց

մերձավորագույնը, հենց ստեղծվածների կյանքի համար է [արարվել], ընդ որում՝ այն կյանքի, որը կարճ ժամանակի համար չի վառվում, իսկ ապա հանգչում ամբողջովին: Այդպիսի կյանքը, իմ կարծիքով, Աստված բաժին է հանել սողացող, թռչող եւ լողացող կենդանիներին կամ ընդհանրապես բոլոր անբաններին: Իսկ նրանց համար, ովքեր կրում են նույն՝ Ինքն Արարչի պատկերը, ունեն միտք եւ բանականությամբ են օժտված, Արարիչը սահմանել է հավերժական գոյություն, որպեսզի նրանք, ճանաչելով իրենց Արարչին եւ Նրա զորությունն ու իմաստությունը, հետեւելով օրենքին ու ճշմարտությանը՝ հավիտենապես անցավ ապրեն այն բանի հետ, որի հետ անց էին կացնում նախորդող կյանքը, երբ գտնվում էին ապականացու եւ երկրային մարմիններում: Այն էակները, որոնք ստեղծվել են մեկ ուրիշի համար, ըստ արդարության, դադարում են գոյություն ունենալուց, երբ ավարտում են իրենց գոյությունը նրանք, ում համար իրենք ստեղծվել էին, եւ անտեղի գոյություն չեն ունենալու, քանի որ Աստծու արարածների մեջ իզուրը տեղ չունի: Բայց այն արարածները, որոնք ստեղծվել են հենց իրենց իսկ գոյության եւ կյանքի համար, քանի որ գոյության պատճառը միացած է իրենց իսկ բնությանը եւ դիտարկվում է միայն իրենց գոյության մեջ, երբեք որեւէ պատճառով չեն կարող ենթարկվել իրենց գոյության բացարձակ վերացման: Եթե նրանց գոյության պատճառը մշտապես դիտարկվում է հենց իրենց գոյության մեջ, ապա միշտ պետք է պահպանվեն արարվածը, այդպիսով եւ կենդանի էակը՝ կատարելով ու փորձելով այն, ինչ իրեն հատուկ է, ընդ որում՝ թե՛ մի եւ թե՛ մյուս մասերը, որոնցից այն բաղկացած է, արտահայտվում են իրեն հատուկ կերպով: Այսինքն՝ հոգին գոյում եւ բնակվում է իր այն բնությամբ, որով ստեղծված է եւ կատարում է իրեն հատուկը, իսկ իրեն հատուկ է մարմնական ցանկություններն ու ամեն կատարվողը ղեկավարելը, մշտապես սահմանելն ու չափելը պատշաճ հատկանիշներով եւ չափանիշներով, իսկ մարմինն իր բնությամբ ձգտում է նրան, ինչը հատուկ է իրեն, ընդունում է իրեն հրահանգված փոփոխությունները, իսկ տարիքին, տեսակին եւ ձգտումներին վերաբերող բոլոր [փոփոխություններից] հետո՝ նաեւ հենց հարությունը: Քանի որ հարությունը փոփոխության տեսակ է, ընդ որում՝ ամենավերջինը, դա այդ ժամանակ դեռեւս մնացյալի դեպի լավը փոփոխությունն է:

ԺԳ. Այս ամենի հանդեպ արդեն եղածից ոչ պակաս վստահություն ունենալով եւ դիտարկելով սեփական բնությունը՝ սիրում ենք նաեւ այս

կյանքն իր ամբողջ աղքատությունում ու ապականությունում հանդերձ՝ որպես մեր ներկա վիճակին համապատասխան, եւ աներեր հույս ունենք անապական կյանքի, որը չենք երեւակայում մարդկային հերյուրանքների հիման վրա՝ ինքներս մեզ պատրելով կեղծ սպասումներով: Հավատում ենք ոչ կեղծ երաշխավորությանը՝ մեզ Արարողի դիտավորությանը, որով Նա ստեղծել է մարդուն անմահ հոգով եւ մարմնով՝ շնորհելով նրան միտք եւ բնածին օրենք այն ամենի պաշտպանության եւ պահպանության համար, ինչը տրված է Նրա կողմից եւ ինչը հարկավոր է բանական կյանքի համար: Մենք լավ գիտենք, որ Նա չէր ստեղծի այնպիսի կենդանի էակ եւ չէր զարդարի նրան հավերժական կյանքին հատուկ ամեն ինչով, եթե չցանկանար, որ այդ արարածը մշտապես լինի: Այսպիսով՝ եթե ամեն ինչի Արարիչը ստեղծել է մարդուն, որ նա հաղորդ լինի բանական կյանքին, ու դառնալով Նրա մեծության եւ ամենայնում շողացող իմաստության հայեցող՝ մշտապես մնա այդպիսի հայումի մեջ՝ Նրա մտադրության համաձայն, եւ այնպիսի բնությունում, որն ստացել է մարդը, ապա այս արարչության պատճառը հավաստում է նրա անընդհատ գոյությունը, իսկ անընդհատությունը հարությունում է, առանց որի մարդը մշտապես գոյություն չէր ունենա: Ասվածից ակնհայտ է, թե ինչպես է մարդու արարման պատճառով եւ Արարչի դիտավորությամբ պարզ ապացուցվում հարությունը: Իսկ եթե այդպիսին է պատճառը, որով մարդը դրվել է աշխարհում, ապա անհրաժեշտ է քննարկել նաեւ այն, որ բնականորեն կամ հերթականությամբ հետեւում է դրան: Իսկ ուսումնասիրության հերթականությամբ արարչության պատճառին հետեւում է արարված մարդկանց բնությունը, իսկ արարածների բնությունից հետո՝ դրանց հանդեպ Արարչի արդար դատաստանը, իսկ այդ ամենից հետո՝ դրանց վերջնական նպատակը: Այսպիսով՝ ուսումնասիրելով առաջինը՝ հարկ է հետո դիտարկել մարդկային բնությունը:

Շարունակությունը՝ հաջորդիվ

Ռուսերենից թարգմանությունը՝
Տ. ՀԱՅԿԱՋՈՒՆ ՔՀՆ. ՍԱՀԱԿՅԱՆԻ
ԵՒ ԱՐՓԻՆԵ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆԻ